

ASPEKTI

KREŠIMIR ŽIBORSKI

DVIJE MARKSISTIČKE INTERPRETACIJE DJELOVANJA ZAKONA VRIJEDNOSTI U SVJETSKOJ PRIVREDI

1. Porijeklo nesporazuma

Među marksistima je stogodišnji nesporazum oko tumačenja Marx-ova teorijskog poimanja formiranja i cirkulacije vrijednosti na međunarodnom tržištu. Iako je najavio, Marx o ovim pitanjima nije objelodanio zasebne radove. Nasuprot definitivnom teoretskom objašnjenju najapstraktnijeg polaznog pravila razmjene i cjelovitog tržišnog mehanizma razvijene robne proizvodnje zatvorene nacionalne privrede¹, on nije ostavio svoje poglede na automatizam svjetskog tržišta u obliku koji bi se moglo jednostavno reproducirati poput onih dobro poznatih, nedvojbinih i potpuno dorečenih segmenata njegove ekonomske misli. Prema ranom nacrtu ukupnog ekonomskog istraživanja — vanjska trgovina i svjetsko tržište trebali su biti završni dijelovi njegovih ekonomskih spisa. Izostanak zasebne i zaokružene obrade ovih dviju tema iz opusa najvećeg graditelja socijalističke ekonomske teorije ostavio je dugotrajne posljedice na cjelokupni dosadašnji razvoj marksističkog obuhvata najelementarnijeg domena teorije međunarodnih ekonomskih odnosa. Ma da su bile u odnosu na čitavo djelo izrazito rijetko komentirane, ipak su i najmanje, marginalne napomene kojima je Marx doticao ovo područje, doživjele raznovrsna, oprečna tumačenja.

U vrijeme dugotrajne stagnacije marksističkog poimanja svjetskog tržišta od značajnog su utjecaja dva pokušaja internacionalizacije zakona vrijednosti². Oba potječu od lijevih teoretičara koji su izvor svog znanstvenog nadahnuća vidjeli u Marxovom ekonomskom djelu. Prvi je stvoren u SSSR-u, kao dugo vremena neprikosnoveni plod sovjetske ekonomske teorije Staljinove ere, dok su drugi osmislili (Bauer i Grossmann) i ujedno podvrgli kritici (Sweezy i drugi) Marxovi štovaoci na Zapadu.

¹ U nastojanju do spoznaje Marxovog prilaženja svjetskom tržištu bilo bi korisno posvetiti određenu pažnju analitičkoj obradi zakona vrijednosti u Marxovom djelu (Vidi »Zakon vrijednosti kao zakon slobodne robne razmjene...«, Politička misao, 1/1971)

² Pod pojmom internacionalizacije zakona vrijednosti misli se na nastojanje da se važnost ovog zakona proširi s područja zatvorenog nacionalnog sustava po Marxovoj pretpostavci (Kapital, II, str. 422; Kapital III, str. 113 i d.), na prostor otvorenog svjetskog tržišta.

2. Oficijelna sovjetska teorija u Staljinovoj eri

Ne ulazeći u raspre oko formiranja cijena u međunarodnoj razmjeni, koje su posljednjih godina aktualne u socijalističkom lageru, ovdje će ipak biti korisno dati kratki osvrt na onu teoriju o specifičnom djelovanju zakona vrijednosti na kapitalističkom svjetskom tržištu koja je kroz punih četvrt stoljeća sovjetske ekonomske teorije u znaku Staljinova diktata propagirana kao zvanična razrada Marxovog shvaćanja interprivredne razmjene. To što se u žarište analize stavlja upravo tzv. kapitalističko svjetsko tržište daje naslutiti da se ovdje ne računa s postojanjem tzv. socijalističkog svjetskog tržišta kao nekog posebnog sistema međunarodne robne razmjene — otvorenog, konkurentnog, dominantno bezmonopolnog tipa. Drugim riječima, na ovim stranicama se potpuno zaoobilazi u sovjetskom lageru svojevremeno neprikosnovena teorija raskola³. Učenje, prema kojem se postojeći ekonomski odnosi među socijalističkim zemljama različitog stupnja privrednog razvoja označuju kao »posve novi, viši tip međunarodnih ekonomskih veza, koje karakterizira istinska ravnopravnost, iskreno prijateljstvo, djelotvorna suradnja i uzajamna pomoć«⁴, ne vodi dovoljno računa o realnom povijesnom razvoju tih odnosa, pa se može okvalificirati kao suviše idealiziranje. Propagandno-ideološkom slikanju i perspektivama iz olovno očađenog monokla s kojim se mjeri suparnik ili svijetloružičastog kroz koji se ogleda vlastito savršenstvo trebalo bi suprotstaviti znanstveno, objektivno promatranje koliko god nesavršenog ono ipak jednog jedinog svjetskog tržišta kao jedinstvenog poprišta za sukobljavanje i usklađivanje suprotnih interesa. U takvom promatranju trebalo bi tražiti jedinstvena mjerila koja bi važila za ocjenu ponašanja svih sudionika u međunarodnim ekonomskim odnosima, bilo da oni pripadaju taborima Istoka, Zapada ili Juga.

Među radovima što bi mogli poslužiti kao reprezentativni izvor u sovjetskoj ekonomskoj teoriji dugo vremena najšire prihvaćenog tumačenja djelovanja zakona vrijednosti u svjetskim razmjerima, jugoslavenski su teoretičari već upućivali na dva nesumnjivo autoritativna sovjetska izdanja. Prvo je djelo profesora V. E. Motiljeva, priznatog sovjetskog ekonomiste, a drugo rad docenta I. I. Djumuljena⁵. Spomenuta literatura

³ Kritiku negiranja u krajnoj liniji ipak sveobuhvatnog suvremenog svjetskog tržišta i podrobniji osvrt na diskusije o formiranju cijena s naročitim obzirom na promet robe između Sovjetskog Saveza i ostalih zemalja, članica SEV-a, argumentiranu izvornom gradom iz područja u kojem je neposredno prisutna sovjetska teorija međunarodnih odnosa, predstavlja u jugoslavenskoj ekonomskoj literaturi rad dra Bogdana Čosića, »Socijalističko svjetsko tržište« i »Socijalistički svjetski sistem privrede«, Politička misao, 1—2, Zagreb 1966, str. 63—74.

⁴ Institut mježdunarodnih otnošenij, Sovrjemjenije mježdunarodnije ekonomičeskije otnošenija, pod rjedakcije N. N. Ljubimova, (cit. teks je iz pera A. A. Solovjeva, autora glave 2. »Vnješnjaja trgovlja socialističeskijih stran«, točka 1. »Suščnost i organizacionnije formi vnješnjej trgovli socialističeskijih stran«), Moskva, 1964, str. 75.

⁵ V. E. Motiljev, Zakonomjernosti mježdunarodnogo razdjeljenija truda v epohu impjeralizma, (u knjizi: Učjenije zapiski, vipusk 123, Političeskaja ekonomija, Izdanije MGU, Moskva, 1947, str. 102—158).
— Sovrjemjenije mježdunarodnije ekonomičeskije otnošenija, pod rjedakci-

daje u biti istovjetno objašnjenje kakvo u sovjetskoj ekonomskoj teoriji redovito zatičemo u toku dva poratna desetljeća. To se objašnjenje očigledno oslanja na pojmovni aparat čistog zakona vrijednosti.

S brojnim sovjetskim ekonomistima Staljinove ere, Motiljev je zastupnik dugo vremena zvanične i neprikosnovene sovjetske teorije prema kojoj na kapitalističkom svjetskom tržištu važi samo neznatno modificiran zakon vrijednosti. Motivljevljevo se objašnjenje može svesti na slijedeće:

Vrijednost date robe je određena količinom društveno potrebnog radnog vremena za njezinu proizvodnju. Ovisno o stupnju razvoja to je vrijeme različito u pojedinim zemljama. Analogno tome ravnaju se i različite nacionalne vrijednosti. Konkurencijom se na svjetskom tržištu za svaku pojedinu robu stvara prosječna svjetska tržišna vrijednost, naravno uz brojna odstupanja. U svjetskim razmjerima ona odgovara društvenom radnom vremenu prosječno potrebnom za njezinu proizvodnju. Svjetska robna vrijednost predstavlja gravitaciono središte oko kojeg, u zavisnosti od stupnja produktivnosti ostvarenog u pojedinim nacionalnim privredama, kolebaju stvarne svjetske cijene. U principu nacionalne vrijednosti nisu identične internacionalnoj ravnotežnoj cijeni. Dok je nacionalna vrijednost u razvijenim zemljama niža, kod manje razvijenih narodnih privreda ona je viša od svjetske gravitacione cijene.

Prema Motiljevu, u međunarodnoj kapitalističkoj razmjeni se na osnovi razlika između nacionalnih i svjetskih vrijednosti, ili drugim riječima uslijed različite razine produktivnosti, vrši specifično prelijevanje vrijednosti. Pri tome manje razvijene privrede konstantno gube. Na međunarodnom tržištu one nisu u stanju postići razinu nacionalnog prosječnog profita, dok istovremeno na njihov račun razvijene privrede dolaze do superdobiti. Na međunarodnom tržištu, prema tome, vlada neekvivalentna razmjena, i to uvijek u korist razvijenijih, odnosno produktivnijih zemalja⁶. Razmjena je označena kao promet nejednakih vrijednosti, ali po tačnoj primjedbi Motiljeva — obzirom na nacionalna mjerila⁷. Ovakva

---

je N. N. Ljubimova, Institut mjeđunarodnih otnošenij, Moskva, 1964. (I. I. Djumuljen, gl. 15. Vnješnjaja trgovlja i vnešnjjetorgovaja politika imperialističeskij stran, posebno t.5. Eksploatatorskij karakter vnešnjnej trgovli pri kapitalizmje. Njeekvivalentnij obmjnen na mirovom kapitalističeskome rinkje, str. 395—439).

⁶ Nasuprot tome, u teoriji svjetskog socijalističkog sistema isključena je po definiciji međunarodna ekonomska eksploatacija u odnosima između nejednako razvijenih socijalističkih zemalja.

⁷ Za razliku od Motiljeva većina propagatora ovakvog objašnjenja svjetskog tržišta prešućuje činjenicu da premjeravanje internacionalnog tržišta vrše upravo nacionalnim mjerilima. Nije međutim potrebno ići dalje od trivijalne logike da se otkrije kako je taj mađioničarski potez, izvrtanje poznatog suprotstavljanja općeg i posebnog u Marxovom aparatu čistog zakona vrijednosti, doslovno sva tajna modifikatora. To je camera obscura u kojoj se međunarodna konkurentna trgovina prikazuje kao nužno neekvivalentna razmjena. Čisti zakon robne vrijednosti — par excellence zakon ekvivalentne razmjene, pretvara se jednostavnim postupkom u internacionalni zakon razmjene nejednakih vrijednosti, a svakoj interprivrednoj trgovini na svjetskom tržištu koje karakteriziraju kapitalistički odnosi pripisan je eksploatatorski karakter.

S puno osjećaja za svestrani prikaz modela Motiljev ukazuje na odlučujući izbor kriterija kao na fakat s kojim treba računati čak i kada s ideološkog gle-

mjesta što pobuđuju heretičke sumnje, međutim vješto zaobilazi opreznija većina državotvornih teoretičara.

U izloženom pokušaju internacionalizacije čistog zakona vrijednosti⁸, sovjetski teoretičari su dosljedniji tumači pozitivnih funkcija prvog zakona robne proizvodnje kao regulatora međunarodnih odnosa proizvodnje i razmjene. U interprivrednim razmjerima taj zakon, prema njima, ima višestruko značenje analogno funkcijama koje Marx analizira u idealnim uvjetima autarkične privrede. On potiče na višu produktivnost rada i stihijski uspostavlja relativnu ravnotežu u međuodnosima opsega i strukture svjetske proizvodnje. U internacionalnim razmjerima taj se zakon dapače prikazuje kao povijesni oblik međunarodne podjele rada. Njegovo se pojavljivanje preko mehanizma svjetskog tržišta očituje u napetosti među nacionalnim privredama što se na njemu sukobljuju. Njegovim djelovanjem nacionalne privrede teže stalnom maksimiranju produktivnosti rada, odnosno snižavanju jedinične vrijednosti roba.

3. Bauer-Grossmannova verzija na Zapadu

Pozivajući se poput sovjetskih teoretičara na Marxovo učenje, dvadesetih godina XX stoljeća javlja se s originalnom i smjelom interpretacijom Marxa jedan od prvih pobornika austrijske socijalne demokracije Otto Bauer⁹. Posluživši se metodom analogije Bauer je iskoristio shemu uz pomoć koje je Marx objasnio funkcioniranje zakona cijene proizvodnje za jedan tipično zatvoreni sustav s predmjevom isključenja vanjske trgovine. Po toj istoj shemi Bauer objelodanjuje objašnjenje

dišta nije dobro došao. To je snaga nepristranog teoretičara, poput one kojom Ricardo otvara put kritici kapitalističkog sistema ili kojom Schumpeter konstatira neizbježno umiranje kapitalizma.

⁸ Sredinom pedesetih godina XX stoljeća u Sovjetskom Savezu se je pristupilo ozbiljnom preispitivanju ranijeg jedinstvenog (jednoobraznog) objašnjenja marksističke teorije robne vrijednosti. Potrebe bržeg privrednog i socijalnog razvoja tražile su bezuvjetnu dedogmatizaciju stožernih ekonomskih kategorija posebno onih što su smetale racionalizaciji ekonomske politike u novim prilikama. Pored ranijeg pojma sovjetske proizvodne cijene i shvaćanja proizvodnosti u isključivoj vezi s utroškom živog rada stvorena je nova kategorija nacional-ekonomskih troškova. Novo poimanje cijene uzelo je u račun i utjecaj koji na odnose proizvodnosti ima veličina i kvalitet cjelokupnog kapitala.

Na osnovama takvog izmijenjenog, operativnog pojmovnog aparata moglo je i doći do preciznog matematičko-ekonomskog određenja cijene kakav predstavlja formula sovjetskog akademika L. V. Kantoroviča. Formiranje gravitacione cijene svakog pojedinog proizvoda trebala bi po Kantoroviču objasniti jednadžba:

$$\text{Cijena} = C + W(1 + p') + ekF + R,$$

gdje su simbolima označene vrijednosti kako slijedi:

C = uloženi materijal, uključivo amortizacija,

W = isplaćene nadnice,

Wp' = dio profita koji izvire iz upotrebljenog živog rada,

ekF = dio profita koji odgovara srazmjeru (e) upotrebljenog kapitala, korigiranog za koeficijent diferencije (k), nastale uslijed razlika u kvalitetu upotrebljenog kapitala (F),

R = renta, koja vodi računa o razlikama u prirodnim uvjetima proizvodnje, (V. Pertot, *Ekonomika međunarodne razmene u uslovima intervencionizma*, Informator, Zagreb, 1967, str. 268—270)

⁹ O. Bauer, *Dio Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Marx-Studien Zweiter Band, u redaciji Maxa Adlera i Rudolfa Hilferdinga, Wien, 1924 (prema fragmentarnom prijevodu V. Ž.)

što poslije sovjetske verzije predstavlja, prema utjecaju i publicitetu koji mu se u marksističkoj ekonomskoj literaturi pridaje, drugi značajan pokušaj internacionalizacije zakona vrijednosti.

Bauer promatra dvije grupe zemalja od kojih jedna predstavlja razvijenu, pretežno industrijsku, a druga manje razvijenu, pretežno agrarnu oblast svjetske privrede. On u principu ispravno traži ključ za objašnjenje ekonomskih suprotnosti međunarodne razmjene u marksističkoj teoriji cijena. Da li sasvim slučajno u jednom sumarnom osvrtu, — u svakom je slučaju interesantno da austromarksist Otto Bauer, slično kao kasnije švedski ekonomist Bertil Ohlin u jednom temeljito razrađenom i danas na Zapadu široko prihvaćenom teorijskom objašnjenju međunarodne trgovine, isprepliće internacionalne i međuregionalne odnose proizvodnje i razmjene.

Da bi mogao raditi s Marxovim modelom iz kojeg posve logično slijedi zakon cijene proizvodnje Bauer je dakako morao i za svjetske razmjere pretpostaviti prisustvo prosječnog profita. Ta je pretpostavka bila upravo odlučujući korak, po njemu »autentičnog« tumačenja Marxove teorije svjetskog tržišta. Uspoređujući odnose razvijene i nerazvijene privrede pod sjenkom analogije s odnosima u kojima zajedno egzistiraju različite privredne grane jedne autarkične narodne privrede, nije bilo teško doći do danas dobronam poznate teorije međuregionalne i međunacionalne ekonomske eksploatacije. Nije trebalo velike mudrosti pa da se svi daljnji značajni izvodi iscijede iz specifične prerade Marxovog drugog vrijednosnog modela istrgnutog s Marxovog osobenog puta od apstraktnog, idealnog, unutrašnjeg određenja do konkretne, stvarnim pojavama bliže artikulacije teorije cijena.

Radnici dvaju područja u pravilu stvarno ne proizvode jednaki višak vrijednosti, a on se prema Baueru upravo posredstvom mehanizma vanjske trgovine konačno dijeli između kapitalista obaju područja u omjeru angažiranog kapitala. Kako u razvijenom području na jednaku količinu minulog rada otpada više kapitala, on odvlači veći dio viška vrijednosti nego što to odgovara sumi izvršenog rada. Kapitalisti razvijenih područja ne iskorištavaju prema tome samo svoje vlastite radnike nego prisvajaju i dio viška vrijednosti proizvedenog u manje razvijenom području.

Ako se promatraju cijene robe, svako područje primi koliko daje. No ukoliko se točnije obuhvate robne vrijednosti, po Baueru razmjena nije ekvivalentna. Proizvod, kojeg daje kapital s većim organskim sastavom, zahtijeva manji utrošak rada od onog koji je proizveden pomoću kapitala nižeg sastava. Posljedica Bauerovog eksperimenta ostaje do dana današnjega jedna od maksima marksističke ekonomije. Prema njoj kapital privrede na višem stupnju razvitka putem slobodne međunarodne trgovine u pravilu prisvaja dio rada manje razvijenog područja¹⁰.

U biti istovjetan Bauerovom je postupak Henryka Grossmanna. Za razliku od sumarnog i ne sasvim usklađenog Bauerovog prikaza, Grossmannova je razrada, moglo bi se reći jedno bolje, na istoj osnovi zasnovano, ali rafinirano izdanje. Stoga je potpuno opravdano da se aplikacija

¹⁰ Bauer, n. dj., str. 245—247.

Marxovog modela cijene proizvodnje u nastojanju da se interpretira Marxov pogled na svjetsko tržište nazove zajedničkim Bauer-Grossmannovim djelom.

Kako je Grossmann dao znanstveno istančani, solidniji prikaz problema o kojem je riječ, zaslužuje da se na nj posebno osvrnemo. Prihvativši samo naizgled sitne preinake za objašnjenje formiranja cijene na svjetskom tržištu, služeći se analogizmom on je poput Bauera gotovo doslovce iskoristio skelet Marxovog objašnjenja djelovanja zakona vrijednosti u idealnim uvjetima razvijene autarkične robne privrede. Temeljna je njegova pretpostavka da se i u interprivrednim razmjerima izjednačuju profitne stope. Grossmann dakle računa s postojanjem prosječnog svjetskog profita. Dakako to rješenje je također jednostavnim putem preuzeto iz Marxovog modela kapitalistički razvijene, zatvorene nacionalne privrede. Umjesto Marxovih sektora date autarkične narodne privrede, stoje čitave nacionalne privrede različitog stupnja privredne razvijenosti kao tome analogni elementi sustava. Sve ostalo jednostavno proizlazi iz poznate Marxove sheme. Nasuprot prikazanoj sovjetskoj teoriji u Bauer-Grossmannovoj verziji odrednica cijene na svjetskom tržištu nije robna vrijednost već cijena proizvodnje što se oslanja na globalno formirani prosječni profit. Trgovina između nacionalnih privreda od kojih je sačinjen svjetski privredni sistem, poput one između privrednih grana u razvijenim autarkičnom nacionalnom okviru, odvija se kao razmjena nejednakih vrijednosti.

Ako bi pretpostavke od kojih se ovdje pošlo bile realne slijedio bi kao potpuno razuman zaključak, da se posredstvom mehanizma konkurentne međunarodne razmjene cjelokupni svjetski višak vrijednosti dijeli između nacionalnih privreda i to ne prema radu s kojim privrede participiraju u ukupnom svjetskom fondu rada, već prema masi kapitala koji pojedina zemlja ulaže u sveukupni međunarodni proces proizvodnje.

Suprotno ortodoksnom rikardijanskom načelu ekvivalentne razmjene kao osnovi svake slobodne trgovine što je Marx u svom prvom vrijednosnom modelu dosljedno prihvatio¹¹, Grossmann zajedno s Bauerom, izlazi pred svijet s načelom neekvivalentne razmjene Marxovog drugog vrijednosnog modela kao s vlastitim patentom i konačnim dugo očekivanim rješenjem marksističke teorije svjetskog tržišta. Posredstvom modificiranog zakona vrijednosti po Bauera i Grossmannu u svjetskim razmjerima djeluje automatizam antagonističke međunarodne razdiobe. Na svjetskom slobodnom, konkurentnom tržištu visokorazvijene privrede ne postižu samo višak vrijednosti koje su same proizvele, već se k njima slijeva i dodatna vrijednost iz inozemstva što su je proizvele privrede na nižem razvojnom nivou. Prema ovoj teoriji, ekstraprofitu što bi posredstvom vanjske trgovine priticao razvijenom dijelu svijeta na račun nerazvijenog, nije potreban bilo kakav utjecaj vanekonomske prinude, moćnog državnog aparata razvijenih zemalja, odnosno njenih monopolističkih organizacija. On se na svjetskom tržištu pojavljuje i u uvjetima slobodne konkurencije. Kao i u ranije izloženoj sovjetskoj interpretaciji Staljinove ere, na kraju

¹¹ Vidi: Zakon vrijednosti...« Politička misao 1/1971, str. 72—78.

i Bauer-Grossmannova teorija inzistira na kvalifikaciji prema kojoj je međunarodna slobodna trgovina specifično sredstvo međunarodne eksploatacije¹².

U skladu sa svojom kritikom Kautskog i Rose Luxemburg u pogledu ocjene, mjesta i uloge dokapitalističkih, pretežno agrarnih privreda u razvoju svjetskog kapitalističkog sistema, Grossmann je dosljedan svom specifičnom pristupu kad smatra da je sasvim nevažno kakva je privreda — pretežno agrarna ili industrijska, da bi se ona zatekla u inferiornom položaju. Kao objekt specifične međunarodne eksploatacije posredstvom svjetskog tržišta, može se, prema njemu, naći i kapitalističko, pretežno industrijsko narodno gospodarstvo, samo ukoliko stupi u vanjskotrgovinski odnos s nacionalnom privredom višeg stupnja razvoja. U tom se je pogledu Grossmann ipak suprotstavio Baueru koji je tvrdio da se putem međunarodne trgovine vrši specifična eksploatacija ali isključivo u korist razvijenih industrijaliziranih zemalja a na štetu manje razvijenih agrarnih regija svijeta.

4. Sweezyjeva kritika

Štedljivo odmjerene ali vrlo ozbiljne teoretske zamjerke Bauer-Grossmannovu postupku uputio je sredinom drugog svjetskog rata suvremeni američki marksist Paul Sweezy. Nalazimo ih u njegovom odličnom i dobro poznatom prikazu Marxovog ekonomskog učenja¹³. Sweezyjeva bi kritika ustvari trebala rušiti sve poznate pokušaje internacionalizacije zakona vrijednosti.

Prema Sweezyju taj zakon važi samo za određivanje vrijednosti roba što su proizvod pokretljive, homogene radne snage. Radi li se o modernoj narodnoj privredi nije realna pretpostavka da je taj uvjet zadovoljen. U međunarodnim razmjerima nema stvarnog osnova za tu pretpostavku, pa se na sveukupnom svjetskom tržištu gubi i temeljni uvjet neophodan za funkcioniranje samog zakona.

U Sweezyjevom je djelu glavni argument za detronizaciju Bauer-Grossmannove teorije svjetskog tržišta dat potpuno eksplicite, jasno. Sa stoji se od dokaza da nema opravdanja za pretpostavke s kojima se nužno manipulira kad god se Marxov model prosječnog profita nastoji presaditi u okvir svjetske privrede. Da bi se došlo do izjednačenja profitnih stopa u interprivrednim razmjerima na istoj razini trebala bi realno postojati perfektna, ili barem dominantno prisutna i zato teoretski relevantna mobilnost kapitala. Na čitavom svjetskog privrednom području postigla bi se analogno tome jednaka stopa viška vrijednosti samo kada bi radna snaga ukupnog radno sposobnog čovječanstva bila, u cijelosti ili barem u najvećem dijelu, pokretljivi i na toj osnovi homogeni faktor svjetske proizvodnje. Po Sweezyju međutim ti uvjeti nisu ispunjeni. A iz takve ocjene slijedi kako njegov zaključak prema kojem je kretanje kapitala za svjetske razmjere imperfektna pojava, tako i njegovo upozorenje da čista međunarodna trgovina ne može dovesti do ujednačene svjetske profitne stope.

¹² H. Grossmann, n. dj., posebno str. 288—295.

¹³ P. Sweezy, n. dj., str. 303—310.

Sweezyjeva znanstvena snaga jača s činjenicom da on nije a priori protivnik mogućeg regulatornog utjecaja čistog zakona vrijednosti, a posebno njegovog modificiranog mehanizma zakona cijene proizvodnje u svjetskim razmjerima. On sam pokazuje da bi bio u stanju da takav utjecaj istražuje ali samo onda kada bi obzirom na realne, konkretne odnose u svjetskoj privredi bilo opravdano napustiti Ricardovu pretpostavku o interprivrednoj imobilnosti faktora proizvodnje. Da li samo zbog znanstvenog eksperimenta, ili s razloga što respektira sve intenzivnije međunarodno kretanje kapitala, Sweezy načas razmatra slučaj u kojem bi međunarodno kretanje kapitala postojalo kao dominantna činjenica svjetskih privrednih odnosa. Došavši tako, makar samo zbog misaonog pokusa, u situaciju u kojoj uvjetno respektira tendenciju izjednačenja profitne stope u međunarodnoj privredi, Sweezy se je svojim eksperimentom našao na pragu s kojeg bi trebalo samo korak da se dospije na sokač gdje je pod Bauer-Grossmannovim vodstvom i s teoretičarima Staljinovog svjetskog socijalističkog sistema, dobro zapelo marksističko poimanje međunarodne trgovine.

Proučavanje svjetske privrede koje bi računalo s postojanjem slobodne trgovine i slobode kretanja kapitala kao s realističnom pretpostavkom, moglo bi po riječima samog Sweezyja mirne duše zaključiti da rezultati Marxove analize zatvorenog sistema zahtijevaju samo neznatne promjene kada se primjenjuju na politički i privredno podijeljeni svjetski prostor¹⁴. U svom konačnom opredjeljenju Sweezy se ipak ograđuje od metode »neznatnih promjena«, upozoravajući da su u svjetskim razmjerima potpuno nerealne pretpostavke od kojih polazi Bauer-Grossmannova interpretacija. Prema njemu su slobodna konkurencija, mobilnost kapitala i radne snage sputani u svjetskim tržišnim odnosima naglašenim intervencionizmom međusobno suprotstavljenih nacionalnih privreda i njihovih integriranih grupa. Prisutnost intervencionizma, odnosno uplitanje državnih i nadržavnih združenih ekonomskih politika u međunarodne privredne tokove, posebno u području međunarodne razmjene, Sweezy u krajnjoj liniji prihvaća kao dominantnu pojavu s kojom se mora računati pri proučavanju svjetskih privrednih odnosa. Ovakav stav koji je intervencionizmu dao primarni, određujući značaj u oblikovanju svjetskih privrednih odnosa, predstavlja nažalost zapreku koju je svojem daljnjem istraživanju zakonitosti svjetskog tržišta sam sebi postavio kritičar Bauer-Grossmannovog poimanja međunarodne trgovine.

5. Svjetsko tržište i međunarodna eksploatacija

Sa stanovišta marksističke političke ekonomije od prvorazrednog je interesa činjenica da izložena kritike Bauer-Grossmannovih zaključaka učvršćuje upravo takvu znanstvenu osnovu teorije međunarodne eksploatacije koja se razvija u skladu s cjelovitom Marxovom doktrinom. Suprotno Baueru i Grossmannu, prema Sweezyju, u međunarodnoj konkurentnoj trgovini nema mjesta tobožnjem dvojniku međunarodne primarne eksploatacije. Sama po sebi međunarodna trgovina ne predstavlja neki skriveni mehanizam posredstvom kojeg bi se makar i jednim dijelom vršilo

¹⁴ Isto, str. 308. (Pod pojmom »analize zatvorenog sistema« misli se na Marxov tretman autarkične nacionalne privrede u uvjetima razvijene robne proizvodnje. Radi se, dakle o okviru u kojem je izgrađen model opće profitne stope).

specifično lukrativno prelijevanje vrijednosti iz manje razvijenih zemalja u one na višem stupnju privrednog razvoja. Ukoliko se ima na umu promet na slobodnom međunarodnom tržištu mogli bi se složiti sa Sweezyjem u njegovoj tvrdnji da u pravilu razvijenija zemlja ne može samom trgovinom trajno izvlačiti vrijednost iz manje razvijene zemlje, već da to ona može postići jedino onda ako u takvoj zemlji posjeduje kapital¹⁵. Osnova za međunarodnu ekonomsku eksploataciju po njemu, leži u moći raspolaganja s kapitalom. Upošljavanje stranog kapitala u određenoj zemlji, što podrazumijevamo pod pojmom, izvoza, odnosno uvoza kapitala, ima prema tome u pravilu za posljedicu međunarodno prelijevanje viška vrijednosti stvorenog u zemlji uvoznici u korist rezidenata zemlje izvoznice.

Ma da je već općenito usvojeno pojmovno određenje međunarodne eksploatacije u potpunom razgraničenju sa socijalnom pojavom parazitizma¹⁶ pristup ozbiljnijem proučavanju ovog fenomena je još uvijek skučen poteškoćama što proizlaze iz višeznačnosti upotrebe jednog jedinog termina. Bilo bi stoga korisno da se u poimanju međunarodne eksploatacije prema različitoj egzistencionalnoj osnovi jasno luči međunarodna ekonomska eksploatacija koja proistječe iz činjenice posjedovanja kapitala, od one koja nastaje kao rezultat vanekonomske prinude.

Zbog preciznijeg određenja mogli bi, prema tome, prisvajanje viška vrijednosti što se zasniva na vlasništvu, odnosno na potpunoj mogućnosti raspolaganja dijelovima ukupnog svjetskog kapitala, tretirati kao elementarni pojavni oblik međunarodne eksploatacije. Obzirom da je taj oblik u cijelosti definiran ekonomskim zakonima, a kako o njegovoj egzistenciji nema spora, bilo bi opravdano da se u okviru predložene diobe označi posebnim nazivom — »međunarodna primarna eksploatacija«. Taj bi se pojam u svom primarnom ekonomskom značenju jasnije odijelio od raznorodnih formi međunarodnog prisvajanja vrijednosti što svoj temelj nalaze u vanekonomske prinudi. Preostalo bi dakle da se ekonomska eksploatacija jedne nacionalne privrede, od strane druge, što proistječe iz kolonijalnog odnosa u vezi s ratom i sl., obuhvati zajedničkim pojmom — »međunarodna sekundarna eksploatacija«.

Dakako, na ovakvu najjednostavnije određenu dihotomnu pojmovnu shemu trebao bi doći prigovor pristalica međunarodnog opstanka bilo čistog, bilo modificiranog djelovanja zakona vrijednosti, onih što dijele mišljenje da je opravdano pretpostavke prvog modela, odnosno prosječan profit sa zakonom cijene proizvodnje jednostavno presaditi u svjetske razmjere. Dosljedno Bauer-Grossmannovoj teoriji ili uniformnom shvaćanju svjetskog tržišta teoretičara Staljinovog sistema, konkurentna svjetska trgovina bi trebala sadržavati specifičan oblik međunarodne eksploatacije. Taj fenomen ekonomske eksploatacije što bi se prema tome trebao nalaziti prikriven u samom prometu, morali bi biti u stanju i objasniti aparatom ekonomskih zakona robne razmjene.

¹⁵ Dakako ovdje se misli na slobodnu trgovinsku razmjenu između suverenih zemalja (Isto, str. 306)

¹⁶ Adolf Dragičević, O pojmu eksploatacije, Naše teme, 4—5/1957, str. 409—507.

Intervencijom internacionalizatora zakona vrijednosti pojmovna mreža međunarodne eksploatacije mogla bi dobiti, navedimo uvjetno, tročlani raspored. Prvo ili drugo mjesto, uz međunarodni prijenos i prisvajanje vrijednosti na temelju raspolaganja kapitalom, pripalo bi specifičnom obliku interprivredne eksploatacije što bi dobio svoj nepresušan egzistencioni izvor u mehanizmu čiste međunarodne trgovine.

I sam je Grossmann primjetio, istina komentirajući Bauerove poglede na izvoz kapitala, da on u svojim izvodima precjenjuje ulogu prometa. Grossmann prigovara Baueru što kod njega »zbivanja u sferi prometa ne određuje sfera proizvodnje, nego obrnuto, zbivanja u prometu su odlučujuća za proizvodnju«¹⁷. U težnji, međutim, da nađe »marksistički ortodoksno« objašnjenje mehanizma svjetskog tržišta, Grossmann se je dao povesti od Bauera na stranputicu od koje je sam zazirao. U tragu Bauera on je bio prisiljen da iznalazi rješenja u čije je krajnje teoretske konsekvence izgleda i sam sumnjao.

Za razliku od Bauer-Grossmannove modifikacije zakona cijene proizvodnje ranije izložene preinake čistog zakona vrijednosti ne traži pretpostavku prosječnog profita u svjetskim razmjerima. Ona, međutim, stoji na tvrdnji da je kapitalističkoj interprivrednoj trgovini imanentna neekvivalentna razmjena dokle god u kapitalističkoj robnoj proizvodnji opstoji nejednakost u stupnju produktivnosti rada. Poput Bauer-Grossmannove teze i to je pokušaj internacionalizacije zakona vrijednosti u kojemu se nalaze preteški nedostaci Međunarodna trgovina je prema toj teoriji, jednako kao po Bauer-Grossmannu, specifično oružje koje u rukama razvijenih kapitalističkih zemalja služi za eksploataciju manje razvijenih. Kao bitna karakteristika trgovine između suverenih privreda na različitim stupnju razvoja spominje se da je njihova vanjskotrgovinska razmjena nepresušno vrelo za izvlačenje vrijednosti što se stvara u manje razvijenim zemljama.

6. Zaključak

Marksistička teorija svjetskog tržišta još nije doživjela svoju cjelovitu znanstvenu razradu. Uostalom, tako su u malobrojnim retrospekcijama, što se obzirom na predmet o kojem je riječ ne mogu zaobići¹⁸, ocijenjeni svi dosadašnji pokušaji, kako oni da se na osnovi Marxovih djela ustanovi, iako fragmentarno dato, ono u svojoj ukupnosti jedno zaokruženo poimanje svjetskog tržišta, tako i drugi što su nastojali da vlastitom dogradnjom na temeljima Marxove zgrade dođu do sustavno dovršenog modela. To još uvijek ostaje nasciturus o čijoj se anatomiji najčešće nesuglasno nagađa u kontradiktornoj i razbacanoj marksističkoj literaturi o tome pitanju.

¹⁷ H. Grossmann, n. dj., str. 343.

¹⁸ Kritički osvrt na stavove Marxovih interpreta prema međunarodnoj trgovini, izuzevši Bauerovu interpretaciju na koju nadovezuje vlastitu, daje Henryk Grossmann (Zakon akumulacije i sloma kapitalističkog sistema, Kultura, Beograd, 1956, str. 288). Defekte, pak Bauer-Grossmannovog tandema otkriva Paul Sweezy (Teorija kapitalističkog razvitka, Naprijed, Zagreb, 1959, str. 307).

Trebalo bi učiniti daljnje napore da se znanstveno verificira jedno potpunije, dedogmatizirano objašnjenje Marxovog poimanja o formiranju vrijednosti na svjetskom tržištu. Različito dvjema interpretacijama kojima je bio posvećen ovaj rad, to bi moglo biti jedno za marksističku teoriju novo objašnjenje, ono kojemu se u spomenutom izvodu približava Kantorićeva formula.